

JERZY DĘBSKI

Tablice ostrzegawcze oraz nakazu i zakazu funkcjonujące w KL Auschwitz

Hitlerowskie obozy koncentracyjne wytworzyły charakterystyczny rodzaj źródeł będących pochodną pragmatyki służbowej i przyjętego systemu organizacyjnego. Kancelarie obozowe produkowały „tony” różnorodnego materiału aktowego. Również do artykulacji czynności służbowych, czy np. w celach propagandowych stosowano także formy graficzne. Były to tablice, tabliczki, wywieszki, naklejki, napisy lub plakaty. Zbiory Państwowego Muzeum w Oświęcimiu dysponują kolekcją 95 szt. tablic. Zachowana spuścizna materialna w postaci tablic wystarcza do ustalenia ich funkcji w systemie organizacyjnym obozu oraz ich klasyfikacji dla celów naukowego opisu. Przyjmując jako kryteria podziału czynniki sprawcze i spełnianą funkcję można wyróżnić następujące grupy:

1. Tablice ostrzegawcze;
2. Tablice nakazu i zakazu;
3. Tablice służące do prowadzenia ewidencji więźniów w całym obozie lub w jego częściach składowych;
4. Tablice wytworzone w blokach i komandach;
5. Tablice związane z obozową gospodarką magazynową;
6. Tablice SS-mańskie.

Przedmiotem badawczym opracowania pozostają tylko dwa typy tablic, a mianowicie tablice ostrzegawcze oraz nakazu i zakazu. Zaprezentowanie tego zagadnienia wymagało przeanalizowania szeregu spraw z zakresu struktury organizacyjnej obozu. Stan bazy źródłowej powoduje, że obok problemów ustalonych bezspornie trzeba postawić szereg hipotez. Przeważa typ źródła narracyjnego (wywołanego), tj. relacje i wspomnienia b. więźniów, często o różnej wartości. Bardzo ważnym źródłem pozostają same tablice. Na podstawie analizy ich cech zewnętrznych i zawartej treści można wnioskować o pełnionych funkcjach. Cennym ze względów poznawczych okazał się materiał fotograficzny wykonany tuż po wojnie. Pozwolił on na ustalenie tablic, które zachowały się li tylko w takiej postaci. Ze spuścizny archiwalnej po KL Auschwitz pomocne były dwa podzespoły akt „Kommandantur”, a mianowicie „Standortbefehle” i akta dotyczące ucieczki więźnia nr 220 Tadeusza Wie-

jowskiego. Sprawą istotną jest dokładne ustalenie pochodzenia przedmiotów. W dokumentacji działu zbiorów Muzeum znajdują się: „Spis inwentaryzacyjny Archiwum Państwowego Muzeum w Oświęcimiu – spis obiektów muzealnych” z dn. 31 XII 1953 r., książki inwentarzowe muzealiów obowiązujące w latach 1964 – 1973 i 12 protokołów darów lub przekazów z lat 1958 – 1980, które również zostały wykorzystane jako źródła. Pozostałe zespoły archiwalne spełniły w pracy rolę pomocniczą.

Podstawowymi pytaniami wymagającymi odpowiedzi są: kto i gdzie wykonywał tablice? Trzeba przyjąć, że większość tablic wykonano w komandach „Malerei”. Pierwsze z nich powstało z końcem lata lub na początku jesieni 1940 r. Służbowo podlegało SS-Neubauleitung Auschwitz (Zarząd Budowlany), a od listopada 1941 r. Zentralbauleitung der Waffen SS und Polizei in Auschwitz O/S (Centralny Zarząd Budowlany Formacji Wojskowych i Policji w Oświęcimiu)¹. Siedziba komanda znajdowała się na terenie *Industriehof*². Zatrudniano w nim malarzy ściennych, lakierników i literników. Obok fachowców w skład komanda wchodził więźniowie wykonujący prace pomocnicze i uczniowie³. Stan zatrudnienia więźniów wahał się od kilkudziesięciu do stu kilkudziesięciu. Wiązało się to z aktualnym zapotrzebowaniem obozu na prace w tym zakresie i porą roku. Tytułem przykładu można podać, że wiosną 1943 r. komando liczyło ponad 80 więźniów, jesienią tegoż roku 142, w czerwcu 1944 r. 121, a 25 VIII 1944 r. stan zatrudnienia zmniejszył się do 75 więźniów⁴. Zarysowujący się po połowie sierpnia 1944 r. spadek zatrudnienia był spowodowany zmniejszeniem się zakresu prac malarskich w związku z rozpoczętą ewakuacją obozu⁵. W skład komanda wchodziła grupa fachowców literników (w kwietniu 1941 r. 7 więźniów), do obowiązków których należało wykonywanie napisów na tablicach ostrzegawczych, przeznaczonych dla magazynów i stajni oraz napisów na opaskach więźniów funkcyjnych⁶. Należy sądzić, że obok wymienionych z pewnością wykonywano tablice: *Stärkemeldung* (stan ilościowy więźniów), dotyczące struktury organizacyjnej poszczególnych *Abteilungen* (jednostki organizacyjne obozu), np. *Standortarzt* (lekarz garnizonowy – przyp. aut.), pewne tablice typu nakazowo-zakazowego czy porządkowe, tj. z numerami bloków więźniarskich lub wież wartowniczych. Natomiast większość tablic związanych z blokami więźniar-

¹ F. Piper, *Zatrudnienie więźniów KL Auschwitz*, Oświęcim 1981, s. 134.

² Archiwum Państwowego Muzeum w Oświęcimiu (dalej APMO), *Oświadczenia*, t. 13, k. 157 (rel. b. więźnia W. Siwka).

³ *Ibidem*, k. 158 – 159.

⁴ APMO, *Schutzhaftlagerführung, Akta różne, Notatnik K-da Malerei KL Auschwitz I*, sygn. D-AuI-3/48 R, nr inw. 166542.

⁵ APMO, *Oświadczenia*, t. 40, k. 52 (rel. b. więźnia M. Walińskiego), W. Siwek, op. cit., k. 162.

⁶ W. Siwek, op. cit., k. 162.

skimi, komandami i napisy różnej treści były wykonywane prawdopodobnie nieoficjalnie, jako tzw. „fuchy”.

Malarnia mieszcząca się na Industriebhof nie była jedyną podległą Zentralbauleitung. W 1943 r. utworzono drugą w Brzezince na tzw. „Meksyku”. Oddzielne komanda Malerei funkcjonowały przy Verwaltung (Administracja obozu) i DAW (Deutsche Ausrüstungs Werke – Niemieckie Zakłady Wyposażenia)⁷. Również w KL Auschwitz II–Birkenau na odcinku B.II.d była obozowa „Malarnia” podległa Lagercapo, która – jak należy sądzić – działała na prawach półlegalnych. Mieściła się w baraku umywalni na końcu odcinka B.II.d vis à vis rampy kolejowej. Początkowo zatrudniała trzech więźniów – dwóch Czechów i Polaka Ignacego Mrożewskiego, z zawodu grafik. Od drugiej połowy 1944 r. pracował w niej tylko Ignacy Mrożewski, gdyż Czechów przeniesiono do obozu w głębi Rzeszy. Więźniowie zatrudnieni w tym komandzie malowali różne tabliczki, m.in. te, które umieszczano w celach porządkowych na wieżach wartowniczych Große Postenkette (duży łańcuch straży). Wspomniane tabliczki miały wymiary 210x300 mm i zawierały numer danej wieży⁸. W trakcie kwerendy ustalono również działanie tego typu komand w podobozach KL Auschwitz: Fürstengrube w Wesołej koło Mysłowic i Laurahütte w Siemianowicach Śląskich⁹.

Przedstawione tutaj zinstytucjonalizowane formy wytwarzania tablic w znacznej mierze wyczerpują sprawę miejsc ich powstawania. Niewątpliwie tablice wykonywano również poza obrębem komand już wskazanych. Sugeruje to sama technika ich wytwarzania, np. druk czy rytowanie w laminacie. Poświadczają ten fakt relacje b. więźniów „... Okazano mi w Muzeum szereg tablic obozowych, które używane były w obozie dla aktualnego zestawienia stanu więźniów i tablice objaśniające różnego rodzaju napisy i wywieszki. Nie umię dokładnie określić kiedy poszczególne tablice zostały wykonane i przez kogo. Między innymi tablice takie wykonywał Leon Turalski. Mogli je też wykonywać bracia Kupcowie z Zakopanego, a nawet Bronisław Czech. Niewątpliwie nie jest to praca jednego autora. Tego rodzaju tablice wykonywane były w «Malerei» na tzw. «Industriebhof» i niewątpliwie w razie potrzeby w innych «Komandach»¹⁰.

I. TABLICE OSTRZEGAWCZE

W zbiorach Państwowego Muzeum w Oświęcimiu zachowało się sześć tablic ostrzegawczych. Pięć było związanych z systemem zabezpieczenia obozu¹¹. Jedna

⁷ Ibidem, k. 159.

⁸ APMO, *Oświadczenia*, t. 68, k. 95 – 96, 105 (rel. b. więźnia I. Mrożewskiego).

⁹ M. Waliński, op. cit., k. 56; T. Iwaszko, *Podobóz Laurahütte, Zeszyty Oświęcimskie* 1967, nr 10, s. 109.

¹⁰ APMO, *Oświadczenia*, t. 73, k. 190 – 191 (rel. b. więźnia M. Kościelniaka).

¹¹ Do 1984 r. w zbiorach Muzeum znajdowało się 7 szt. takich tablic. Dwie uległy zniszczeniu w trakcie eksploatacji wystawienniczej (nr inw. PMO-II-4-214 i PMO-II-4-252), *Dokumentacja*

wywodzi się z działalności komanda Schädlingbekämpfung (zwalczanie szkodników).

System zabezpieczenia KL Auschwitz wytworzył trzy rodzaje tablic ostrzegawczych. Dwa z nich funkcjonalnie przynależały do ogrodzenia obozowego czyli tzw. „Kleine Postenkette” (mały łańcuch straży). Od wewnętrznej strony obozu za ogrodzeniem rozciągał się pas szerokości ok. 3 m – „Neutral Zone” (strefa neutralna). Wytyczały go słupki betonowe i rozciągnięty na nich drut. Słupki były ustawione w rytmie: wyższy, dwa niższe, wyższy. Do wyższych przytwierdzano tablice ostrzegawcze. Dwie zachowane w zbiorach Muzeum mają znormalizowane wymiary, tekst i układ graficzny¹². W układzie graficznym znajduje się trupia czaszka ze skrzyżowanymi w tle puszczelami, a pod nią napis „Halt – Stój”. Przedstawiony wyżej układ nie był bezwzględnie obowiązującym. Istniały na pewno różne jego odmiany. Przykładem może być umieszczanie na tablicy „trupiej czaszki” z puszczelami po lewej stronie przed napisem¹³. Wnioskowanie z układu skłania do przyjęcia bardzo prawdopodobnej hipotezy, że tablice te były jednymi z pierwszych, których używano na terenie KL Auschwitz. Prawdopodobnie z chwilą podłączenia do ogrodzenia obozowego prądu elektrycznego wprowadzono drugi rodzaj tablic ostrzegawczych, które również posiadały znormalizowane parametry¹⁴. Umieszczano je po zewnętrznej stronie na podobnych słupkach, jak pierwsze, ok. 1 m od ogrodzenia obozowego, przy zachowaniu identycznego rytmu¹⁵. Tablica zawierała napisy „Vorsicht! Hochspannung Lebensgefahr! (Baczność! Wysokie napięcie niebezpieczeństwo dla życia!) i symbol wysokiego napięcia, tzw. „błyskawicę”. Należy przyjąć, że tekst ostrzeżenia nie zmieniał się. Natomiast następowała modyfikacja kształtu graficznego, np. przez przesunięcie „błyskawicy” na prawą stronę tablicy, oraz wymiarów¹⁶.

Teren obozu nie ograniczał się do części ogrodzonej, ale stanowił obszar o powierzchni ok. 40 kilometrów kw. Był to tzw. Interessengebiet der SS (obszar wpływów SS) konieczny do prawidłowego zabezpieczenia obozu przed ewentualnymi ucieczkami więźniów i zapewniający gospodarcze podstawy egzystencji obozu. Z tego terenu w celach ochronnych wydzielono „Sperrgebiet” (obszar zamknięty) pokry-

Zbiórów Państwowego Muzeum w Oświęcimiu (dalej ZPMO), *Protokoły Zaginięć Muzealiów*, segr. T5, poz. 10.

¹² ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-252/1 i 3, wym. 395x395x20 mm, mat. drewno, lakier.

¹³ APMO, *Proces Hößa* (dalej P.H.), t. 14, fot. nr 3, nr neg. 792 (aut. St. Mucha, 1945).

¹⁴ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-214/1, nr inw. PMO-II-4-422, wym. 320x420x1,5 mm, mat. blacha, lakier.

¹⁵ APMO, *Materiały Ikonograficzne*, t. 6, sygn. F/73, nr inw. 70980, fot. nr 31, nr neg. 1005 (aut. H. Makarewicz, 1945).

¹⁶ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-257, wym. 240x320x1, mat. blacha, lakier.

wający się z tzw. „Große Postenkette”¹⁷. Große Postenkette był to system luźno rozstawionych prowizorycznych wież wartowniczych. Odległość między poszczególnymi wieżami była zależna od charakteru i konfiguracji chronionego odcinka terenu (ok. 200 m). Strefa „Sperrgebiet” była oznakowana tablicami ostrzegawczymi. Ich wprowadzenie zostało podyktowane pierwszą ucieczką z KL Auschwitz dn. 6 VII 1940 r. [T. Wiejowski nr ob. 220 – przyp. aut.]. Fakt ten spowodował ożywioną korespondencję pomiędzy komendanturą KL Auschwitz a Urzędem Wyższego Dowódcy SS i Policji we Wrocławiu. Komendant obozu Rudolf Höß zwrócił się pismem z dn. 12 VII 1940 r. do Wyższego Dowódcy SS i Policji Ericha von dem Bach-Zelewskiego o przeprowadzenie akcji prewencyjnej (wysiedlanie) wśród ludności polskiej mieszkającej w strefie wpływów obozu. W uzasadnieniu konieczności podjęcia wzmiankowanej akcji podał Höß fanatyczne przywiązanie do polskości miejscowej ludności i udzielanie pomocy uciekinierom oraz prawdopodobne, aczkolwiek nie mające – jak należy sądzić – pokrycia w rzeczywistości zdarzenie, jakoby w nocy z 11 na 12 VII 1940 r. wartownik pełniący straż zauważył trzech podejrzanych osobników w pobliżu obozu, którzy po wezwaniu nakazującym zatrzymanie się, korzystając z ciemności zdołali zbiec¹⁸. W odpowiedzi Erich von dem Bach-Zelewski zarządził przeprowadzenie akcji i polecił wprowadzić tablice ostrzegawcze w celu właściwego zabezpieczenia terenu obozu¹⁹. W zbiorach Muzeum nie zachowały się tablice związane ze „Sperrgebiet”, dlatego nie ma pełnych możliwości prześledzenia procesu zmian tekstu i układu graficznego. Szczupła baza archiwalna pozwoliła na ustalenie wyglądu takiej tablicy z wiosny 1941 r. W tym okresie, jak podał w relacji jeden z b. więźniów, miała ona następujący kształt:

„...Układ i treść były następujące: tło białe, obramowanie czerwone, litery czarne i czerwone, napis – «Lagerbereich KL Auschwitz das Betreten des Geländes ist streng verboten, es wird sofort geschossen!»...” (Obręb obozu Auschwitz wejście na teren jest surowo zabronione, będzie się natychmiast strzelać)²⁰. Istnieje pewne prawdopodobieństwo, że w ciągu 1942 r. nastąpiła zmiana treści i ilości tablic. W miejsce jednej wprowadzono dwie. Pierwsza miała napis „Lagerbereich Betreten Unbefugten verboten!” (Obręb obozu wejście nieuprawnionym zabronione), a w niewielkiej odległości od niej druga o treści: „Verbotene Zone. Es wird ohne Anruf geschossen” (Strefa zakazana. Będzie się strzelać bez ostrzeżenia)²¹. Na podstawie

¹⁷ T. Iwaszko, *Ucieczki więźniów z obozu koncentracyjnego Oświęcim, Zeszyty Oświęcimskie* 1967, nr 7, s. 10.

¹⁸ APMO, *Kommandantur, Akta ucieczki więźnia T. Wiejowskiego, pismo komendanta KL Auschwitz do Wyższego Dowódcy SS i Policji we Wrocławiu z dn. 19 VII 1940 r.*, sygn. D-AuI-1/1a, nr inw. 32958, k. 25.

¹⁹ *Ibidem*, k. 12 – 13.

²⁰ W. Siwek, *op. cit.*, k. 160.

²¹ Z. Generowicz, *Prawda oskarża Niemcy hitlerowskie*, Poznań 1945, s. 10. Teksty tablic ustalone na podstawie tego przekazu źródłowego wydają się autorowi mało prawdopodobne. Wynika to z sytuacji, w jakiej zostały zaobserwowane (transport samochodem do KL Auschwitz). Przekaz od-

zachowanej bazy źródłowej można odtworzyć jeszcze jedną z dwujęzycznym napisem niemieckim i polskim związaną ze „Sperrgebiet”. W listopadzie 1943 r. wprowadzono przy wszystkich dozwolonych wejściach na teren obozu tablicę o treści: „Lagerbereich Betreten für Zivilpersonen nur mit gestempelter Armbinde und entsprechendem Ausweis des Standortältesten. Angetroffene Zivilpersonen ohne Ausweis werden festgenommen” – „Teren obozu. Wejście dla osób cywilnych tylko z opieczetowaną opaską na ramieniu i przepustką wydaną przez dowódcę garnizonu. Osoby przebywające bez przepustek zostaną zaaresztowane”. Umieszczenie jej było podyktowane obecnością na terenie obozu licznych pracowników cywilnych prywatnych firm, które na zlecenie Zentralbauleitung wykonywały różne prace związane z rozbudową obozu. Zwiększało to potencjalne możliwości ucieczki więźniów w przebraniu i z dokumentami pracowników cywilnych, dlatego wprowadzając ją przypomniano SS-mannom o konieczności skrupulatnego kontrolowania wszystkich pracowników²².

Również w podobozach były umieszczane tablice ostrzegawcze. Udało się ustalić treść jednej z nich: „Achtung! Nicht stehenbleiben! Es wird ohne Anruf geschossen!” (Uwaga! Nie zatrzymywać się! Strzela się bez ostrzeżenia). Wspomniana tablica znajdowała się w podobozie „Bismarckhütte” w Chorzowie-Batorym²³.

Obecny stan bazy źródłowej pozwala na wskazanie jeszcze jednego miejsca, w którym stosowano te tablice, a mianowicie podstacji transformatorowych. W celach ostrzegawczych używano tam tablic identycznych z tymi, które oznakowywały wysokie napięcie w ogrodzeniu obozowym lub tablic o treści „6000 Volt Raum Lebensgefahr!” (Pomieszczenie, w którym jest 6000 woltów niebezpieczeństwo dla życia)²⁴.

Na terenie KL Auschwitz stosowano w celach ostrzegawczych obok tablic również papierowe naklejki. Zachowała się jedną z nich „Giftige Gase!” (trujące gazy)²⁵. Obrzeże naklejki czarne, w polu u góry umieszczono trupa czaszkę ze skrzyżowanymi piszczelami. Pod symbolem ostrzegawczym widnieje napis „Giftige Gase! Bei Betreten des Raumes Lebensgefahr!” (Trujące gazy! Przy wejściu niebezpieczeństwo dla życia). Można przyjąć, że jedynym miejscem na terenie obozu, w którym mogły być używane takie naklejki były komory dezynfekcyjne na odzież. W 1942 r. komora dezynfekcyjna, w której wykorzystywano gaz „Cyklon B”

nosi się prawdopodobnie do KL Gusen. Wobec tego należy postawić hipotezę, że tekst na tablicach nie ulegał zmianom i przyjąć go takim, jak relacjonuje W. Siwek, który w Komandzie Malerei wykonał jego szablon.

²² APMO, *Kommandantur, Standortbefehle, Standortbefehl Nr 51/43 z dn. 16 XI 1943 r.*, segr. II, sygn. D-AuI-1/46, nr inw. 4576.

²³ I. Strzelecka, *Podobóz Bismarckhütte, Zeszyty Oświęcimskie* 1970, nr 12, s. 152.

²⁴ APMO, *Materiały Ikonograficzne*, t. 56, sygn. F/363, nr inw. 154388, fot. nr 56, nr neg. 528, KL Auschwitz, *Fotografie dokumentalne*, Warszawa 1980, s. 44.

²⁵ ZPMO, *Sprzęt podobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-330, wym. 166x193 mm, mat. papier, farba drukarska, tło białe, napisy czarne.

mieściła się w KL Auschwitz I w B1. 3a w sali po lewej stronie od klatki schodowej. Następnie została przeniesiona na teren tzw. „Kanady I” w sąsiedztwie DAW²⁶. Również w KL Auschwitz II-Birkenau funkcjonowały dwie komory, które były umiejscowione w budynkach łaźni na odcinkach B.I.a i B.I.b²⁷. Nie były to jedyne tego typu naklejki ostrzegawcze wykorzystywane w komorach dezynfekcyjnych na odzież. Poświadczono źródłowo są jeszcze dwie o treści „Blocksperrre” i „Vorsichtig Gas! Lebensgefahr!”²⁸.

Odrębnego potraktowania wymaga jedna z zachowanych tablic ostrzegawczych „Achtung mit Giftmitteln gespritzt!” (Uwaga spryskano środkiem trującym)²⁹. Tablica ta była związana z działalnością komando Schädlingbekämpfung (zwalczanie szkodników). Należy sądzić, że więźniowie zatrudnieni w tym komandzie po dokonaniu odkażania terenu zostawiali takie tablice ostrzegawcze³⁰. W strukturze organizacyjnej obozu komando Schädlingbekämpfung podlegało „Standortarzt” (lekarz garnizonowy)³¹. Od 21 VIII 1943 r. odpowiedzialnym z ramienia władz obozowych za akcję zwalczania szkodników był SS-Untersturmführer Heinrich Josten³².

II. TABLICE NAKAZU I ZAKAZU

Grupa ta obejmuje po cztery tablice nakazu i zakazu oraz szereg napisów lub tzw. „sentencji obozowych”, które w swej treści zawierały wspomniane polecenia bądź przypominały więźniom o pożądanych postawach. Jeden z takich napisów zachował się w formie obramowanej tablicy. Są to oślawione obozowe kamienie milowe do wolności. Pełna treść napisu brzmi: „Es gibt nur einen Weg zur Freiheit seine Meilensteine heißen: Gehorsam, Fleiß, Ordnung, Ehrlichkeit, Sauberkeit, Wahrhaftigkeit, Nüchternheit, Opfersinn und Liebe zum Vaterland” (Istnieje tylko jedna droga do wolności, jej kamienie milowe nazywają się: posłuszeństwo, pilność, porządek, prawdomówność, trzeźwość, poświęcenie i miłość do ojczyzny). Pozostałe znane są li tylko z przekazów archiwalnych.

W normalnie funkcjonujących społecznościach wiele czynności czy sytuacji jest regulowanych poprzez stosowanie tworzonych w różnym trybie norm nakazu i zakazu. W ośrodkach odosobnienia mamy do czynienia ze skrajnością w ich używaniu.

²⁶ APMO, *Oświadczenia*, t. 97, k. 169 (rel. b. więźnia J. Bezuchy); t. 51, k. 119 – 125 (rel. b. więźnia J. Odi).

²⁷ APMO, *Oświadczenia*, t. 98, k. 15, (rel. b. więźnia H. Jończyka).

²⁸ APMO, *Oświadczenia*, t. 101, k. 89 (rel. b. więźnia A. Rablina).

²⁹ ZPMO, *Sprzęt pobożowy, Tablice*, nr inw. PMO-II-4-247, wym. 225x255x15 mm, mat. sklejka, lakier, układ graficzny: tło białe, napisy czarne – pod napisem trupia czaszka ze skrzyżowanymi piszczelami.

³⁰ APMO, *Kommandantur, Standortbefehle, Standortbefehl Nr 42/43 z dn. 25 IX 1943 r.*, segr. II, sygn. D-AuI-1/132, nr inw. 153710; *Oświadczenia*, t. 107, k. 6 (rel. b. więźnia E. Olszówki).

³¹ APMO, *Oświadczenia*, t. 29, k. 66 (rel. b. więźnia T. Szewczyka).

³² APMO, *Kommandantur, Standortbefehle, Standortbefehl Nr 33/43, z dn. 21 VIII 1943 r.*, segr. II, sygn. D-AuI-1/35, nr inw. 4565.

Oczywiście znajduje to wyraz w regulaminie. Również one przekazywane są ustnie, co często powoduje wykraczanie poza regulaminowe ramy, przy czym niektóre z nich uzyskują dodatkowo formę trwałą. W przypadku KL Auschwitz przybrały postać tablic i napisów. W sumie zachowało się ich niewiele, lecz jest to ciekawy materiał źródłowy ilustrujący sytuacje obozowe i pożądanego zachowania więźniarskie. Na jego podstawie można w pewnej mierze wnioskować o sytuacji więźnia w obozie, relacjach społecznych, a także o postawach i mentalności twórców konkretnych nakazów i zakazów. Dwa z zachowanych w tej postaci nakazów, jak wskazuje ich treść, znajdowały się w blokach więźniarskich, a mianowicie „Ruhe im Block” (Cisza w bloku) i „Im Block Mützen ab” (W bloku czapki zdejm)³³. W pomieszczeniach mieszkalnych dla więźniów znajdowały się również innego rodzaju tablice. Ze względu na nakreślony temat opracowania będą mnie interesowały tylko te, które zawierały elementy nakazu lub zakazu, chociaż pozostałe stanowią bardzo ciekawą część specyficznej infosfery, która otaczała więźniów. Taka forma nakazów i zakazów została wprowadzona z inicjatywy więźniów funkcyjnych – „Blokowych”, ponieważ każdy z nich chciał świecić przykładem, dokładnością i „inwencją”, dlatego czynili takie usprawnienia³⁴. Oczywiście owa działalność uzyskiwała najczęściej ex post aprobatę SS-mannów. Wspomniane tablice pochodzą z KL Auschwitz, natomiast w KL Auschwitz II-Birkenau przybrały formę nieoprawnych napisów umieszczanych na belkach wiązania dachowego. Było to podyktowane maksymalnym wykorzystaniem przestrzeni bloku³⁵.

W KL Auschwitz zrozumiałą rzeczą było używanie w oficjalnych kontaktach języka niemieckiego. Oczywiście wyrażano to w formie nakazu „Hier wird nur Deutsch gesprochen” (Tu mówi się tylko po niemiecku)³⁶. Tabliczki tej treści znajdowały się we wszystkich pomieszczeniach, w których załatwiano sprawy służbowe³⁷.

W obozie stosowano również nakaz, gdy sygnalizowano wyłączność korzystania przez więźniów z pewnych miejsc czy urządzeń. Przykładem jest tabliczka „Nur für Häftlinge” (Tylko dla więźniów)³⁸. Niewątpliwie jedna z nich mieściła się w nie istniejącym obecnie baraku vis à vis Blockführerstube, w którym znajdowały się biura Schutzhaftlagerführung (Kierownictwo obozu), Arbeitseinsatz (Oddział zatrudnienia więźniów) i SS-Kantine (Kantyna SS-mańska). We wspomnianym baraku po prawej

³³ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-254, nr inw. PMO-II-4-255, wym. 165x410x15 mm, 155x465x15, mat. karton, tusz, drewno, szkło, tło białe, napisy czarne.

³⁴ E. Olszówka, op. cit., k. 1.

³⁵ APMO, *Materiały Ikonograficzne*, t. 45, sygn. F/310, nr inw. 150917, nr neg. 12676, P.H., t. 15, fot. nr 249, nr neg. 904; *Wspomnienia*, t. 75, k. 194 (wsp. b. więźnia W. Kaweckiego).

³⁶ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-259, wym. 250x370x3 mm, mat. karton, tektura, tusz, tło białe, napisy czarne i czerwone.

³⁷ E. Olszówka, op. cit., k. 6.

³⁸ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-253, wym. 105x305x15 mm, mat. karton, tusz, drewno, szkło, tło białe, napis czarny.

stronie przy wejściu były trzy ubikacje. Na poszczególnych drzwiach prowadzących do nich widniały tabliczki następującej treści: „Für SS-Führer” (Dla oficerów), „Für SS-Untersführer” (Dla podoficerów) i „Nur für Häftlinge”. Była to wspólna ubikacja dla zatrudnionych w tym baraku więźniów obojga płci³⁹. Również tabliczka taka mogła być na piętrze Bl. 24 w KL Auschwitz I. Od końca czerwca 1943 r. mieścił się tam obozowy „Puff” dla więźniów⁴⁰. Należy sądzić, że umieszczenie jej w tym miejscu uzasadnia fakt zakazu korzystania przez esesmanów z usług tej „instytucji obozowej”⁴¹. Tabliczka ta została odnaleziona na strychu budynku b. Verwaltung w 1966 r.⁴²

Warto także wspomnieć, że określonym nakazom na terenie strefy obozowej podlegały osoby postronne – pracownicy cywilni firm, które wykonywały różne prace na zlecenie władz obozowych. Podstawowym z nich była konieczność okazywania właściwych dokumentów zezwalających na pobyt na obszarze obozu. Sygnalizowano to oczywiście już przed wejściem, stąd na szlabanach znajdowały się tabliczki o treści „Ausweise Vorzeigen” (Okazywać dokumenty).

Z systemem nakazów wiąże się również używanie zakazów. W KL Auschwitz była to praktyka stosowana powszechnie. Materialnie w postaci tablic zachowały się cztery, z których dwie pochodzą z terenu obozu, a dwie z Interessengebiet.

Jakość wody w obozie spowodowała konieczność wprowadzenia zakazu jej spożywania. Materialnym poświadczeniem tego stanu rzeczy była tablica „Wassertrinken verboten – Seuchengefahr” (Picie wody zakazane – niebezpieczeństwo zakażenia)⁴³. Sprawy gospodarki wodnej, stanu jej zasobów i jej właściwości były przedmiotem trzech ekspertyz przeprowadzonych w ciągu 1941 r. Określono w nich jej nieprzydatność do celów spożywczych ze względu na możliwość zakażenia⁴⁴. Z treści napisu, który widnieje na tablicy należy wnosić, że pochodziła z KL Auschwitz II-Birkenau. W KL Auschwitz I napis ten brzmiał „Kein Trinkwasser – Seuchengefahr!”⁴⁵.

W wielu pomieszczeniach magazynowych na terenie obozu ze względów bezpieczeństwa umieszczano tablice zakazujące wchodzenia z otwartym ogniem. Przykładem może być tablica „Arzneikeller Betreten mit offenen Licht und Feuer

³⁹ APMO, *Oświadczenia*, t. 4, k. 450, t. 80, k. 40 (relacje b. więźnia J. Pozimskiego).

⁴⁰ E. Olszówka, op. cit., k. 6.

⁴¹ APMO, *Kommandantur, Standortbefehle, Standortbefehl Nr 56/43 z dn. 22 XII 1943 r.*, segr. II, sygn. D-AuI-1/52, nr inw. 4582.

⁴² ZPMO, *Protokoły Darów*, prot. 100/66.

⁴³ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-220, wym. 235x400x15 mm, mat. drewno, lakier, tło białe, napis czarny.

⁴⁴ APMO, *Zentralbauleitung AuI-Wasserwirtschafts – und Fischerei – Sachverständigen. Der Reichsführer SS Amtsgruppe C, Bauwesen. Zentralbauleitung der Waffen SS und Polizei Auschwitz O.S., Bau Werk 29* (zespół w inwentaryzacji).

⁴⁵ E. Olszówka, op. cit., k. 5.

verboten” (Magazyn leków wejście z otwartym światłem i ogniem wzbronione)⁴⁶. Nie można jednoznacznie ustalić, w którym magazynie leków się znajdowała. Prawdopodobnie pochodzi z magazynu spirytusu, który mieścił się w piwnicy SS-Revier⁴⁷.

W systemie organizacyjnym obozu „Interessengebiet” pełnił m.in. rolę zabezpieczenia. Formalną stronę tego zagadnienia rozwiązano przez rozmieszczenie tablic: ostrzegawczych oraz nakazu i zakazu. Zachowała się jedna z tablic zakazu: „Durchgang und Durchfahrt für Polen verboten” (Przejście i przejazd dla Polaków zabronione)⁴⁸. W trakcie kwerendy nie udało się ustalić miejsc, w których tego typu tablice były usytuowane. „Interessengebiet” był także zapleczem gospodarczym obozu. Jego właściwe wykorzystanie leżało w gestii komendanta obozu, w tym prawidłowa gospodarka gruntami i zasobami wodnymi. Dlatego na terenie wałów wiślanych musiały się znaleźć tablice z typowym zakazem „Reiten – Fahren Weiden auf den Dammen streng verboten der Lagerkommandant” (Jeżdżenie i wypas na wałach surowo wzbronione). Jedna z nich zachowała się⁴⁹; w 1970 r. została odnaleziona przy Wiśle na terenie wsi Harmęże⁵⁰.

Oddzielnym zagadnieniem są różne napisy, które można określić mianem „sentencji” obozowych. Jedna z nich przetrwała w formie oprawnej tablicy „Es gibt nur einen Weg zur Freiheit...”⁵¹. Ostawione kamienie milowe do wolności pojawiły się w hitlerowskich obozach koncentracyjnych w okresie międzywojennym. Poświadczenie tego faktu znajdujemy na fotografii pochodzącej z KL Sachsenhausen⁵². Artystyczna treść nie zawiera wyraźnego czynnika nakazu. Raczej stanowiła zbiór „cnót”, których skrupulatne wypełnianie miało otwierać więźniowi możliwość odzyskania wolności, oczywiście po przebyciu swoistego procesu reedukacji społecznej. W praktyce obozów koncentracyjnych ich formalna znajomość przerodziła się w egzekwowany przez SS-mannów nakaz. W przypadku KL Auschwitz ustalenie dokładnego czasu jego stosowania nie jest możliwe. Orientacyjnie trzeba przyjąć okres 1940 – 1941. Więzień rozpoczynał naukę tychże haseł tuż po przywiezieniu do obozu, przebywając na kwarantannie. Odbywało się to równocześnie z przyswajaniem sobie typowej pruskiej musztry wojskowej i niemieckich piosenek⁵³. Propagan-

⁴⁶ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-228, wym. 260x455x15 mm, mat. papier, drewno, farba drukarska, szkło, tło białe, napis czarny.

⁴⁷ APMO, *Oświadczenia*, t. 40, k. 136 (rel. b. więźnia L. Basa); T. Szewczyk, op. cit., k. 63.

⁴⁸ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-221, wym. 350x485x1 mm, mat. blacha, lakier, tło czarne, napisy białe, tablica z napisami w języku niemieckim i polskim.

⁴⁹ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-246, wym. 505x700x20 mm, mat. drewno, lakier, tło białe, napis czarny.

⁵⁰ ZPMO, *Protokoły Darów*, prot. 277/70.

⁵¹ ZPMO, *Sprzęt poobozowy; Tablice*, nr inw. PMO-II-4-256, wym. 480x635x15 mm, mat. karton, tusz, drewno, szkło, tło białe, napis czarny, tekst rozpoczyna się ozdobnym inicjałem.

⁵² G. Schönberner, *Der gelbe Stern*, Hamburg 1960, s. 28.

⁵³ APMO, *Wspomnienia*, t. 55, k. 14 – 15 (wsp. E. Ciesielskiego).

dowe używanie tych haseł powodowało, że oprócz tablic do ich umieszczania wykorzystywano duże powierzchnie, np. bloków – jak w KL Sachsenhausen, czy w przypadku KL Auschwitz dach kuchni obozowej⁵⁴. Pochodną tego zbiorczego hasła były napisy propagujące jego poszczególne człony, np. „Sauberkeit – Gesundheit” (Czystość – Zdrowie), „Sei ehrlich” (Bądź uczciwy), „Erlich währt am länsten” (Uczciwy trwa najdłużej), rozpowszechniona była także obiegowa sentencja „Rede ist Silber, Schweige ist Gold” (Mowa jest srebrem, milczenie złotem)⁵⁵. W zestawieniu z rzeczywistością lagrową wszelki komentarz jest zbędny. Warto natomiast zacytować fragment wspomnień b. więźnia: „...Jeden z kolegów w liście do żony napisał «Liebe Ehefrau. Es gibt nur einen Weg zur Freiheit und seine Meilensteine heißen: Gehorsam, Fleiß, Ordnung, Sauberlichkeit, Nüchternheit, Opfersinn und Liebe zum Vaterland. Jetzt hüpfе ich über diese Meilensteine», a dalej następował podpis. Okazało się, że tak zredagowany list SS-mann cenzor obozowy przepuścił...”⁵⁶. Należy przyjąć, że przytoczony fragment w pełni oddaje nie tylko stosunek więźniów do przejawów SS-mańskiego systemu terroru w obozach koncentracyjnych, lecz także przedstawia mechanizmy obronne stosowane przez więźniów, które wyrażały się zjawiskiem określanym w literaturze przedmiotu mianem „humoru krematoryjnego” lub „gazowego”⁵⁷.

Reasumując, podjęcie tego tematu pozwoliło na zaprezentowanie w formie przyczynkarskiej problemu nie znajdującego do tej pory odzwierciedlenia w literaturze przedmiotu. Poczynione ustalenia w pewnym stopniu uściślają istniejące w obiegu naukowym informacje na temat funkcjonowania KL Auschwitz i mogą być podstawą do całościowego opracowania roli tablic i napisów w funkcjonowaniu ośrodków odosobnienia w rodzaju obozu koncentracyjnego.

⁵⁴ W. Siwek, op. cit., k. 163.

⁵⁵ APMO, P.H., t. 14, fot. nr 65, nr neg. 853, t. 15, fot. nr 250, nr neg. 905.

⁵⁶ APMO, *Wspomnienia*, t. 50, k. 108 (wsp. b. więźnia J. Dziopka).

⁵⁷ Por. Z. Jagoda, S. Kłodziński, M. Masłowski, *Oświęcim nieznanym*, Kraków 1981; A. Gawalewicz, *Refleksje z poczekalni do gazu*, Kraków 1968.